

Beruselsens kilder – hvordan ungdom skaffer seg alkohol

Sammendrag

Bakgrunn. For å kunne begrense tilgjengeligheten av alkohol blant ungdom under 18 år, trenger vi kunnskap om hvordan de skaffer seg drikkevarer og om den relative betydningen av ulike alkoholkilder.

Materiale og metode. I en landsdekkende spørreskjemaundersøkelse av skoleungdom (Ung i Norge 2002) ble 13–17-åringer som hadde drukket alkohol siste år (n = 6 167), spurt om hvor ofte de hadde skaffet seg alkohol fra åtte ulike kilder.

Resultater. Ungdommene hadde i gjennomsnitt skaffet seg alkohol 11 ganger det siste året. Den viktigste alkoholkilden, «fått eller kjøpt av andre ungdommer», stod for en snau tredel av de gangene ungdommene hadde fått tak i drikkevarer. Andre viktige kilder, som hver for seg omfattet om lag 20 % av gangene, var «tilgjengelighet i hjemmet» (fått eller tatt), ordinære salgs- og skjenkesteder og samlekategori «andre måter». Eldre tenåringer og de som drakk ofte, skaffet seg alkohol hyppigere og fra et bredere spekter av kilder enn andre unge.

Fortolkning. Skjerpet håndheving av aldersgrensene for salg og skjenking samt begrensninger i de unges tilgang til alkohol i hjemmet vil kunne gi redusert konsum og færre alkoholrelaterte skader blant mindreårige.

Engelsk sammendrag finnes i artikkelen på www.tidsskriftet.no

Oppgitte interessekonflikter: Ingen

Ingeborg Rossow

ir@sirus.no

Statens institutt for rusmiddelforskning (SIRUS)
Postboks 565 Sentrum
0105 Oslo

Hilde Pape

Elisabet E. Storvoll

Statens institutt for rusmiddelforskning (SIRUS)
og
Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA)

Det er godt dokumentert at alkoholen tilgjengelighet er av vesentlig betydning for konsumnivået og omfanget av alkoholrelaterte skader i befolkningen (1). Dette gjelder også ungdom (2). I forebyggende sammenheng er det derfor viktig å vite hvordan mindreårige skaffer seg drikkevarer, og hvilken relativ betydning ulike alkoholkilder har. Slik kunnskap kan si noe om i hvilken grad det er behov for å skjerpe overholdelsen av aldersgrensen ved omsetning i dagligvareforetninger, på vinmonopolutsalget og på skjenkesteder, og om foreldre og andre voksne er en viktig målgruppe for å begrense ungdoms tilgang til alkohol.

Til tross for 18-årsgrensen for omsetning av alkohol i Norge (18 år for øl og vin, 20 år for brennevin), har et flertall sin alkoholdebutfør fylte 15 år (3). Hvordan mindreårige her til lands får tak i alkohol, er ikke tidligere kartlagt i landsdekkende studier. Flere geografisk avgrensede undersøkelser har imidlertid vist at de vanligste svarene er «å få eldre venner til å kjøpe for seg», «å få av venner» og «å ta hjemme uten lov» (4–10). Ettersom foreliggende forskning nesten utelukkende dreier seg om hvor mange som har anvendt ulike kilder, vet vi lite om hvor ofte de forskjellige kildene benyttes. Hvor stor andel av det totale alkoholtilfanget som kan tilskrives hver enkelt distribusjonskanal er et hittil ubesvart spørsmål.

Det er grunn til å tro at ungdom i større grad kjøper alkohol i dagligvareforretninger og på skjenkesteder enn på vinmonopolutsalget. Antakelsen bygger på flere forhold: Øl er den mest populære alkoholholdige drikken blant norsk ungdom, det finnes langt flere salgssteder i form av butikker og skjenkesteder enn polutsalget (3) og butikker og skjenkesteder har i større grad økonomisk interesse av størst mulig omsetning. Videre er det nærliggende å anta at det er lettere for storbyungdom enn for ungdom som bor på mindre steder å få kjøpt alkohol på utesteder

eller i butikker. I større byer er det langt flere salgs- og skjenkesteder og mer uoversiktlige forhold enn på steder som er såpass små at «alle kjenner alle». Både norsk og internasjonal forskning har ellers vist at andelen som benytter ulike alkoholkilder varierer med alder (6–9, 11), kjønn (7, 9, 11) og med de unges drikkemønster (6–9, 11). Om bruken av forskjellige forsyningskanaler også varierer med urbaniseringsgrad, er imidlertid ikke blitt undersøkt i noen tidligere norske studier.

Problemstillinger

Vi ønsket å teste følgende hypoteser om de unges bruk av ulike alkoholkilder:

- 16–17-åringer får i større grad kjøpt alkohol i butikker, vinmonopolutsalget og på skjenkesteder enn yngre tenåringer, og disse kildene utgjør også en større andel av tilgangen til alkohol blant de eldste tenåringene
- Jenter, som oftere har eldre kjærestere og guttevenner, vil oftere få tilgang på alkohol gjennom venner enn gutter vil
- Tenåringer som bor i større byer får oftere tilgang på alkohol på salgs- og skjenkesteder enn de som bor på mindre steder
- Tenåringer som drikker mye, skaffer seg alkohol oftere og fra flere ulike kilder enn dem som drikker sjeldnere

Materiale og metode

Vi har analysert data fra den landsdekkende ungdomsundersøkelsen Ung i Norge 2002. Utvalget var representativt for skoleelever i aldersgruppen 13–19 år, og omfattet drøyt 12 000 unge. Svarandelen var 92 %. Anonyme spørreskjemaer ble fylt ut i klasserommet i løpet av to skoletimer. Detaljerte opplysninger om utvalgsprosedyrer, datainn-samling, instrumenter og frafall er beskrevet av Rossow & Bø (12).

! Hovedbudskap

- Tilgjengelighet av alkohol påvirker forbruket og skadevirkningene
- Andre unge er hovedkilden for alkohol for norske 13–17-åringer. I tillegg får eller stjeler de unge alkohol av foreldrene
- Aldersgrensene i butikker og på skjenkesteder blir ofte brutt

I analysene har vi bare inkludert respondenter som var under 18 år ($n = 9\ 262$) og som oppgav at de hadde drukket alkohol det siste året (66%). Dette underutvalget omfattet dermed 6 167 unge i alderen 13–17 år.

Alkoholikilder

De unge ble spurt om hvor mange ganger de hadde skaffet seg alkohol på følgende måter i løpet av de siste 12 månedene: Kjøpt (øl) selv i butikk, kjøpt selv på polet, drukket på et skjenkested (diskotek, pub, bar o.l.), fått av mor eller far, tatt hjemme (uten lov), fått av mor eller far, tatt hjemme (uten lov), fått eller kjøpt av andre ungdommer, kjøpt av andre voksne og fått tak i alkohol på andre måter. Svaralternativene var «ingen ganger», «1 gang», «2–4 ganger», «5 eller flere ganger». For å kunne beregne den gjennomsnittlige bruksfrekvensen av de ulike kildene ble svarene omkodet til en semikontinuerlig variabel (ingen ganger = 0, 1 gang = 1, 2–4 ganger = 3, 5+ ganger = 6). Disse frekvensmålene ble også benyttet for å finne ut hvor stor andel av antall ganger de unge hadde skaffet seg alkohol som kunne tilskrives hver enkelt kilde. Vi laget også en sumskåre for hvor mange kilder respondentene hadde benyttet (skala 1–8). Av de ungdommene som hadde drukket alkohol de siste 12 månedene, unnlot mellom 8% og 20% å svare på de ulike enkeltpørsmålene om alkoholikilder. Disse respondentene har vi fjernet fra analysene.

Bruken av forskjellige alkoholikilder ble analysert i forhold til kjønn, alder (13–15 år versus 16–17 år), bosted (by > 15 000 innbyggere, tettsted og bygd/grend) og drikkefrekvens siste år (< 10 ganger versus en gang i måneden eller oftere).

Statistiske analyser

Forskjeller i andeler ble testet med khikvadrattest, mens variasjoner i gjennomsnittsverdier ble testet med F-test. En multivariat lineær regresjonsanalyse av antall alkohol-

Tabell 1 13–17-åringers bruk av ulike alkoholikilder det siste året. Prosentandeler som har benyttet ulike kilder, gjennomsnittlig antall ganger ulike kilder er blitt brukt og andel (i prosent) som dette utgjør av det totale antall ganger de unge har skaffet seg alkohol

	Andel som har brukt ulike kilder (%)	Gjennomsnittlig antall ganger brukt kilden ¹	Kildens andel av totale antall (%)
Kjøpt selv i butikk	24	0,81	7
Kjøpt selv på polet	7	0,20	2
Druknet på utested	47	1,46	13
Fått av mor eller far	37	1,03	9
Tatt hjemme (uten lov)	48	1,17	11
Fått/kjøpt av andre ungdommer	82	3,15	31
Kjøpt av andre voksne	29	1,02	9
Fått tak i alkohol på andre måter	55	2,04	19

¹ Skala 0–6

kilder ble foretatt ved trinnvis inklusjon av demografiske variabler og drikkefrekvens basert på beste modelltilpasning (R^2).

Resultater

Blant ungdom under 18 år som hadde drukket siste år, svarte drøyt åtte av ti at de hadde fått eller kjøpt alkohol av andre ungdommer (tab 1). Ingen andre alkoholikilder ble oppgitt tilnærmedesvis like ofte, men forholdsvis mange hadde tatt alkohol hjemme, drukket på et utested og/eller fått drikkevarer av foreldrene sine. Mindreårig ungdom hadde i gjennomsnitt skaffet seg alkohol omtrent 11 ganger i løpet av de 12 siste månedene. Kjøp på salgs- eller skjenkesteder stod for til sammen 22% av antallet ganger de hadde fått tak i drikkevarer. Alle analyser av de semikontinuerlige målene på hvor ofte respondentene hadde benyttet de ulike alkoholikildene, ble også foretatt ved å gi kategorien «5 eller flere ganger» verdien 8. Dette gav ingen nevneverdige endringer av hovedresultatene.

Sammenliknet med 13–15-åringene hadde 16–17-åringene oftere kjøpt alkohol

på ordinære salgs- og skjenkesteder (tab 2). Relativt sett var slike kilder også viktigere for de eldste enn for de yngste tenåringene. Foreldre var derimot en relativt viktigere alkoholkilde for de yngste enn for de eldste.

Jenter oppgav oftere enn gutter at andre ungdommer hadde skaffet dem alkohol. De øvrige alkoholikildene ble i hovedsak benyttet oftere av gutter enn av jenter. Bruken av de ulike kildene varierte også med bosted. Jo høyere urbaniseringsgrad, desto oftere hadde de unge kjøpt drikkevarer på salgs- og skjenkesteder og desto sjeldnere hadde de fått alkohol hjemme. Høyfrekvent drikking hang sammen med hyppigere bruk av samtlige alkoholikilder (tab 2).

Antall alkoholikilder som de unge hadde benyttet, varierte med alder, kjønn, bosted og drikkefrekvens (tab 3). Eldre tenåringer, gutter og storbyungdom hadde brukt flere distribusjonskanaler enn 13–15-åringene, jenter og ungdom bosatt på mindre steder. Forskjellene mellom ungdom med lavfrekvent (< 10 ganger siste år) og høyfrekvent (en gang i måneden eller oftere) alkoholinntak var særlig markant. Denne

Tabell 2 Antall ganger de unge har skaffet seg alkohol fra ulike kilder siste år etter sosiodemografiske variabler og drikkefrekvens. Gjennomsnittsverdier (skala 0–6)¹

	Alder (år)		Kjønn		Bosted			Drikkefrekvens ²	
	13–15 år	16–17 år	Gutter	Jenter	By	Tettsted	Bygd/grend	Sjelden	Ofte
Butikk	0,3	1,0	1,2	0,5	1,2	0,5	0,4	0,3	1,5
Pol	0,1	0,2	0,3	0,2	0,3	0,1	0,1	0,1	0,4
Utested	0,8	1,7	1,5	1,4 ³	1,6	1,5	1,3	0,7	2,4
Fått av foreldre	0,7	1,1	1,1	0,9	0,9	1,1	1,2	0,7	1,4
Tatt hjemme	1,5	1,1	1,2	1,2 ⁴	1,2	1,1	1,2	0,9	1,5
Andre ungdommer	2,0	3,5	3,0	3,2 ⁵	3,0	3,3	3,1	2,1	4,4
Andre voksne	0,6	1,2	1,2	0,8	0,9	1,1	1,1	0,5	1,7
Andre måter	1,6	2,2	2,2	1,9	2,0	2,1	1,9	1,2	3,1
Sum	7,5	11,9	10,7	10,1	11,2	10,8	10,2	6,4	16,4

¹ Bortsett fra avmerkede tilfeller (^{3,4,5}), er alle gruppevariasjoner signifikante med $p < 0,001$

² Sjelden = en til ti ganger siste år, ofte = minst en gang i måneden siste år

³ $P < 0,05$

⁴ Ikke statistisk signifikant

⁵ $P < 0,01$

Tabell 3 Antall alkoholkilder som de unge har benyttet siste år etter demografiske variabler og drikkefrekvens. Gjennomsnittsverdier (skala 1–8)

Alder (år)		Kjønn		Bosted			Drikkefrekvens	
13–15	16–17	Gutt	Jente	By	Tettsted	Bygd	Sjelden	Ofte
2,6	3,3	3,4	3,0	3,2	3,1	3,0	2,4	4,1
P < 0,001		P < 0,001		P < 0,01			P < 0,001	

forskjellen forble sterk også ved kontroll for kjønn, alder og bosted i multivariat analyse.

Diskusjon

Denne undersøkelsen har gitt ny kunnskap om den relative betydningen av ulike alkoholkilder blant ungdom under 18 år. Hovedresultatene samsvarer med våre antakelser og stemte også godt overens med tidligere forskning på feltet.

Andre ungdommer pekte seg ut som den desidert viktigste forsyningskanalen. Hvor gamle de «andre ungdommene» var, vet vi ikke. Mange av dem er sikkert over 18 år, men neppe alle. Enkelte mindreårige, kanskje særlig de som ser voksne ut for alderen, fungerer antakelig som distributører av drikkevarer fra butikker og polutsalgs til andre mindreårige. Det er følgelig grunn til å tro at ordinære salgssteder er en viktigere alkoholkilde for ungdom under 18 år enn det som fremgår av våre funn.

Undersøkelsen reiser flere spørsmål. Drøyt halvparten av respondentene svarte at de i løpet av det siste året hadde skaffet alkohol på andre måter enn de måtene vi hadde spesifisert. Hvilke forsyningskanaler dette dreier seg om er usikkert, men det kan blant annet omfatte stjelel fra andre enn foreldrene og egen produksjon av drikkevarer. Videre hadde relativt mange kjøpt alkohol av voksne mennesker, noe som både kan handle om vennetjenester fra noen som bare er få år eldre enn ungdommene selv og om illegal alkoholomsetning i regi av mer eller mindre profesjonelle aktører. Tidligere analyser av Oslo-ungdommene i vårt materiale er interessante i denne sammenheng (10). Resultatene viste at mindreårige som hadde kjøpt alkohol av voksne, pekte seg ut ved å ha et markant forhøyet konsum av hjemmebrent og smuglersprit.

Et annet usikkerhetsmoment ved våre funn har å gjøre med de målene som ble brukt da vi beregnet den relative betydningen av de ulike alkoholkildene. Respondentene ble spurt hvor mange ganger de hadde fått tak i drikkevarer på ulikt vis, og svaralternativene var temmelig grovmaskede. Hvor store kvanta alkohol de hadde skaffet fra de forskjellige kildene, ble ikke kartlagt. Den relative betydningen av de ulike forsyningskanalene ville muligens vært noe annerledes hvis vi hadde analysert mer sofistikerte mål. Kanskje er det slik at mengden som skaffes til veie per gang er mindre når de unge kjøper drikkevarer

selv enn når alkoholen formidles via venner? På grunn av store prisforskjeller er det også mulig at ungdom kjøper mindre kvanta alkohol per gang på skjenkesteder enn i butikker.

Implikasjoner for forebygging

Alkoholkonsumet blant norsk ungdom har økt betydelig i løpet av siste tiår (3). Trolig er også forekomsten av problemer som følge av drikking større blant de unge nå enn den var før. Samtidig er det veldokumentert at effektiv forebygging av høykonsum og alkoholrelaterte skader omfatter høye alkoholavgifter og begrenset tilgjengelighet, mens forebyggende tiltak i skolen sjelden gir nevneverdige effekt på de unges drikkevaner (1). Det er derfor et paradoks at strategier som faktisk har effekt er upopulære, mens de som (som regel) ikke virker, er dem vi ofte satser på.

Norsk alkoholpolitikk er i endring. Antallet salgs- og skjenkesteder har økt markant de siste 20 årene (3), og selv i partier der folkehelseperspektivet tradisjonelt har stått sterkt, snakkes det nå om «velgervennlige» alkoholpriser. Enkelte alkoholpolitiske restriksjoner har likevel fortsatt bred oppslutning, deriblant forbudet mot salg av drikkevarer til mindreårige. Våre resultater tyder imidlertid på at denne aldersbestemmelsen ofte blir brutt. Av de mindreårige som drakk alkohol, hadde nesten halvparten kjøpt drikkevarer på ordinære salgs- eller skjenkesteder det siste året. Slike funn indikerer at økt kontroll, og trolig også en skjerping av sanksjonene, kan bidra til å redusere salget av alkohol til mindreårige.

Å begrense alkoholens tilgjengelighet i hjemmet, fremstår som en annen viktig målsetting. Tidligere norsk forskning har vist at ungdom som får med seg alkohol hjemmefra på fest, også drikker mer enn andre (13). Foreldrenes bidrag synes å komme i tillegg, ikke i stedet for, drikkevarer som de unge får tak i på annet vis. Det er også avdekket at de som fikk alkohol hjemme i tenåringsfasen, peker seg ut ved å ha et høyt og problemfylt alkoholkonsum i voksen alder (14). På den annen har en studie av Oslo-ungdom vist at bildet ikke er entydig svart-hvitt (15). Analysene avdekket at mindreårige som fikk alkohol hjemme en sjelden gang, for eksempel ved spesielle anledninger, ikke drakk mer enn dem som aldri ble skjenket av foreldrene. Konklusjonen synes følgelig å være at foreldre gjør klokt i å være restriktive, men ikke nødvendigvis rigide,

når det gjelder de unges tilgang på alkohol hjemme.

Ung i Norge 2002 ble gjennomført av Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA) på midler fra Norges forskningsråd. Arbeidet med denne artikkelen er del-finansiert av Norges forskningsråd, Program for helse og samfunn.

Litteratur

- Babor T, Caetano R, Casswell S et al. Alcohol: no ordinary commodity. Research and public policy. Oxford: Oxford University Press, 2003.
- Treno AJ, Grube JW, Martin SE. Alcohol availability as a predictor of youth drinking and driving: a hierarchical analysis of survey and archival data. Alcohol Clin Exp Res 2003; 27: 835–40.
- Bye EK, red. Rusmidler i Norge 2003. Oslo: Statens institutt for rusmiddelforskning, 2003.
- Klepp KI, Aas HN, Waahlberg RB. Opplevd tilgang på alkohol blant ungdomsskoleelever. Tidsskr Nor Lægeforen 1996; 116: 3132–5.
- Grimsmo A, Storset B, Ødegaard JA. Alkoholkonsumet blant ungdom i tre kommuner. Kartlegging av lokale variasjoner i alkoholforbruk. Tidsskr Nor Lægeforen 1995; 115: 2759–63.
- Hougen HC. Ung i Notodden. Fritidsmønstre, rusmiddelbruk, problematferd og fremtidsplaner. NOVA-rapport nr. 5/00. Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA), 2000.
- Sletten MA. Ung i Frogn. Rusmiddelbruk, fritidsmønstre, selvbilde og nettverk. NOVA-rapport nr. 12/00. Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA), 2000.
- Sletten MA. Ungdomsundersøkelsen i Stavanger 2002. Hva gjør de? Hva vil de? NOVA-rapport nr. 4/2003. Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA), 2003.
- Ødegård G. Ungdomstid i Fredrikstad. Om skole, fritid, rus, samfunnsengasjement og verdiorienteringer. NOVA-rapport nr. 6/01. Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA), 2001.
- Storvoll EE, Krange O. Oslo-ungdom og rusmiddelbruk. Utbredelse og mulighet for forebygging. NOVA-rapport nr. 26/03. Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA), 2003.
- Wagenaar AC, Toomey TL, Murray DM et al. Sources of alcohol for underage drinkers. J Stud Alcohol 1996; 57: 325–33.
- Rossow I, Bø AK. Metoderapport for datainnsamlingen til Ung i Norge 2002. Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA), 2003. <http://www.nova.no/fou/MetoderapportDatainnsamlUngiNorge.pdf>
- Pedersen W. Foreldre som «alkohollangere»? Tidsskr Nor Lægeforen 1990; 111: 2859–63.
- Pedersen W. Bittersøtt. Ungdom, sosialisering, rusmidler. Oslo: Universitetsforlaget, 1998.
- Bakken A. Ungdomstid i storbyen. NOVA-rapport nr. 7/98. Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring, 1998.